

DE ACHT-URENDAG EN HET INTERBELLUM

L. KARSTEN

"De vraag om verkorting van den dagelijkschen arbeidstijd doet zich luider hooren. Luider zelfs onder de vragen die in den tegenwoordigen tijd voor en door de arbeiders geuit worden.

Het is bij uitstek een vraag des tijds die vooral gedurende de laatste helft dezer eeuw dringender en dringender werd".

G.M. den Tex, 1894¹

Terecht heeft Hk. Thierry² in de N.R.C. van 30 juni j.l. opgemerkt dat in de huidige discussies over arbeidstijdverkorting teveel de indruk wordt gewekt alsof het hier uitsluitend of in hoofdzaak een economisch probleem betreft. Naar zijn zeggen moet men veel meer oog hebben voor de gevolgen van het wegvallen of niet krijgen van werk. In zijn betoog heeft hij twee opmerkingen gemaakt die voor de onderstaande uiteenzetting over de acht-urendag zeer relevant zijn.

Ten eerste kan zijns inziens het bezwaar dat sommige ekonomen koesteren tegen verdere arbeidstijdverkorting, die, één keer als norm aanvaard, niet meer terug te draaien is, ontzenuwd worden door in herinnering te roepen dat in 1919 in ons land de werktijd bepaald is op 8 uur per dag en in 1922 'op grond van de economische situatie' wederom verlengd is tot 8 en een half uur.

Ten tweede stelt hij tegenover die tegenstanders van arbeidstijdverkorting die de 40-urige werkweek als een 'normale' en niet te wijzigen situatie gehandhaafd wenschen te zien, dat in de geschiedenis van de bepaling van de gemiddelde werktijd maar al te vaak is gebleken dat 'deze van willekeurigheden aan elkaar hangt'. Deze twee uitspraken tonen eens te meer aan dat in actuele meningsverschillen over arbeidstijdverkorting de historische dimensie onontbeerlijk is. De bedoeling van onderstaande is dan ook wat meer nuances aan te brengen bij deze opmerkingen en wat meer licht te laten schijnen op dat cruciale moment in de geschiedenis, te weten de invoering en uitwerking van de acht-urendag. Aan de idee van de acht-urendag zijn allerlei lotsverbeteringen van de arbeidende klasse verbonden geweest en de realisatie ervan werd door velen gezien als de eerste stap op weg naar betere levensomstandigheden en mentaliteitsvernieuwingen. De aard van deze verwachtingen zal in het navolgende worden belicht om de actualiteit van de overwegingen van voor- en tegenstanders te laten spreken.

KAMERGEJUICH

"Op den 11en juli 1919 vertoonde de oude balzaal der Prinsen van Oranje op het Binnenhof te 'sGravenhage, waar sedert meer dan een eeuw de Tweede Kamer der Staten-Generaal pleegt te vergaderen, een wonderlijken aanblik. Op een gegeven oogenblik toch verhieven zich een twintigtal hoogedelmogende afgevaardigden, waaronder zelfs een dame, van hun zetels om staande de vergadering het welbekende achturenlied aan te heffen. En nauwelijks was dat koor verstomd, of een tweede nog talrijker schare, verrees van haar zetels om, onder leiding van een overste-titulair van het Nederlandse leger, het mischien nog beter bekende Wilhelmus van Nassauen aan te heffen".³

Men mag van het parlement zeggen wat men wil, gebeurtenissen als deze door Josephus van Jitta en Bisschop Boele beschreven, behoren tot de grote uitzonderingen. Er wordt veel gesproken, er wordt soms ostentatief gezwegen, maar gezongen wordt er zelden. Dat gebeurt kennelijk alleen als er iets zeer bijzonders aan de hand is. De aanneming van de Arbeidswet van 1919 is zo'n bijzondere gelegenheid geweest. Voor de Nederlandse arbeidersbeweging is het de kroon geworden op een belangrijk deel van haar werk. De achturige werkdag zou het tijdperk gaan inluiden waarin iedere arbeider en arbeidster over vrije tijd zou beschikken en de levensvreugde deelachtig zou worden die door een twintigtal parlementsleden zo overtuigend met gezang was aangekondigd.

Maar waarom was het parlement zo opgewonden? De invoering van arbeidswetten in 1889 en 1911 had nooit tot een dergelijke emotionele uitbarsting aanleiding gegeven. De reden moet worden gezocht in het feit dat deze arbeidswet tot stand is gekomen in een zeer turbulente periode van het parlementaire bestel. Veel Nederlanders hadden met ingehouden adem de revolutionaire ontwikkelingen in Rusland in 1917 en de woelige en onoverzichtelijke gebeurtenissen in Duitsland en Hongarije gevolgd. De vrees bestond dat ook in eigen land de revolutie zou toeslaan. Relletjes onder de soldaten in de Harskamp op 25 oktober 1918 zouden daar al op wijzen. Door de besturen van de S.D.A.P. en het N.V.V. werd druk beraadslaagd over de vraag welke daad er nu gesteld moest worden. Op 11 november werd besloten om een socialistisch program van eisen aan de regering aan te bieden. Daarin stond als dertiende eis de onverwijld invoering van de wettelijke 8-urendag en van de 6-urendag voor ondergrondse mijnarbeid vermeld. In de Tweede Kamer zette Troelstra de vijftien eisen kracht bij door op 12 november een lange redevoering af te steken over het gemis van de regering aan zedelijke kracht en politieke, staatskundige recht om nog langer aan het bewind te blijven.

Hoewel het kabinet Ruys de Beerenbrouck niet van zins was af te treden, moest het erkennen dat het regeerprogram, zoals dat in de herfst van 1918 was overeengekomen wat betreft sociale voorzieningen, voor uitbreiding vatbaar was. Het europese gebeuren en de november-voorvallen hadden dit proces stellig versneld, want een aantal hervormingen, waaronder de wettelijke regeling van de 8-urendag, zijn met enige voortvarendheid gerealiseerd. In dat opzicht heeft het roemruchte optreden van Troelstra zeker effect gehad, vooral wanneer men bedenkt dat de angst voor de revolutie veel kamerleden er toe gebracht heeft voor diverse regeringsvoorstellen aangaande de sociale wetgeving te stemmen, waartegen zij zich anders wellicht zouden hebben verzet.⁴

Vol trots werd door het N.V.V. en het N.A.S. de indiening van het wetsontwerp begroet, omdat zij daarin de erkenning zagen van een jarenlang gevoerde agitatie voor de invoering van de 8-urendag. Hoewel de wet pas op 24 oktober 1920 officieel in werking is getreden, leek het vertrouwen in de wetgevende autoriteit van de staat erdoor versterkt.

WAAROM 3-UREN ?

Toen de wet in de Tweede Kamer was aangenomen gevoelde men binnen vakbewegingskringen kennelijk behoefte om de historische wortels van de strijd om verkorting van de arbeidsdag nog eens te memoreren. Zo schreef men in de Vakbeweging: "Onwillekeurig gaan onze herinneringen terug en denken wij aan het eerste Internationaal Socialistisch Congres in 1889 te Parijs gehouden, waar een resolutie inzake den 8-urendag werd aangenomen. Vanaf dat tijdstip dateert ook in ons land de strijd voor den 8-urendag".⁵ In Parijs werd het plan ontworpen om een gezamenlijke strijd- en feestdag te organiseren teneinde de eis van een achturige arbeidsdag ingewilligd te krijgen. Het idee om 1 mei als die strijddag te oormerken kwam uit de koker van de Amerikaanse arbeidersfederatie⁶. Voor de vakbondsleider Ira Steward was de achturige arbeidsdag niet alleen een middel om hogere lonen en meer vrije tijd te verwerven voor de arbeiders; het was hem er vooral om te doen de Amerikaanse democratische instellingen te vrijwaren voor de corruptie van het kapitaal, dat zijn tentakels tot in de literatuur, de politiek en de dagbladpers had uitgestrekt. Een kortere arbeidsdag zou het onmogelijk maken om de arbeider te vervreemden, tegen zijn wil in, van de tijd en gelegenheid die noodzakelijk zijn om de instellingen van zijn land te leren kennen. In 1864 had Steward voor dat doel een conventie van arbeiders bijeen geroepen om via de wetgeving te proberen de 8-urendag gerealiseerd te krijgen (een streven dat in Australië al in 1856 tot wettelijke maatregelen had geleid⁷).

Zo eisten op één mei 1886 366.000 arbeiders de 8-urendag. Zo'n 200.000 zagen hun eis ook werkelijk ingewilligd. Een "arbeidersopstand" te Chicago naar aanleiding van het ontslag van 1200 arbeiders uit een machinefabriek van McCormick deed evenwel bijna alles weer te niet. Slechts 15.000 arbeiders in de bouwbedrijven wisten de verkregen 8-urendag te handhaven. De "arbeidersopstand", die volgens Domela Nieuwenhuis veroorzaakt was door een politiemans die tijdens een meeting op de Haymarket, een plein van Chicago, een bom had gegooid teneinde paniek te zaaien, heeft 17 slachtoffers (politieagenten) geëist. Daarvoor werden 8 mensen berecht. "Als martelaren voor de beweging voor een 8-urige arbeidsdag vielen eigenlijk 8 anarchisten te Chicago, waarvan 4 werden opgehangen op de gedenkwaardige 11en November 1887, 1 zichzelf van kant maakte in de gevangenis, 2 begenadigd (!) werden met levenslange gevangenisstraf en 1 gestraft met 15 jaar gevangenis, tot schande van de vrije (?) Amerikaanse republiek".⁸

Maar de strijd voor arbeidstijdverkorting was niet bedoeld om slachtoffers te eisen, doch om de mensen juist te sparen voor mensonterende arbeids- en levensomstandigheden. En of dat doel nu bereikt werd door een 8-urendag of een andere arbeidstijd had Marx niet zo relevant gevonden. Voor hem was de lengte van de arbeidsdag een zaak die zowel door fysieke als morele grenzen wordt bepaald. "Der Arbeiter braucht Zeit zur Befriedigung geistiger und sozialer Bedürfnisse, deren Umfang und Zahl durch den allgemeinen Kulturstand bestimmt sind. Die Variation des Arbeitstages bewegt sich daher innerhalb physischer und sozialer Schranken"⁹. Omdat de strijd voor het verwerven van een normale arbeidsdag begonnen was in de directe omgeving van de moderne industrie speelde zij zich allereerst in Engeland af. Zo sloeg de tien-uren-beweging van de katoenarbeiders in Lancashire over naar de bouwvakarbeiders, de machinebouwers, de kleermakers en andere ambachtsslieden en had tussen 1830 en 1840 een zeer algemene invoering van de 10-uren als normale arbeidsduur in de grote steden tot gevolg gehad. De negenuren-beweging, die in 1846 door de steenhouders was begonnen, verspreidde zich op soortgelijke wijze over alle industriën en resulteerde tegen 1871-1874 in een bijna algemene aanvaarding van negen uren als normale arbeidsduur voor ambachtsslieden, handwerkslieden en fabrieksarbeiders in Engeland.

Toch heeft volgens G. Langenfelt de eis voor de acht-urige arbeidsdag een zeer specifieke

traditie gekend en kan zij niet eenvoudigerweg als het logische gevolg van de strijd voor de negen-urige arbeidsdag beschouwd worden, zoals velen menen. De geschiedenis van de 8-urendag gaat volgens deze schrijver terug tot de Middeleeuwen. Het is Willem van Malmesbury (ca. 1090-1143) geweest, die in zijn *Gesta Regum Anglorum* melding had gemaakt van het feit dat Alfred de Grote in de 9e eeuw het etmaal zodanig indeelde, dat er 8 uren werden besteed aan schrijven, lezen en bidden, 8 uren aan de verzorging van het lichaam en 8 uren aan het regelen van de zaken die het bestuur van zijn rijk betroffen. Na bestudering van diverse manuscripten komt Langenfelt tot de slotsom dat deze door Malmesbury opgetekende dagindeling in de loop van de geschiedenis voortdurend verder is ontwikkeld en als het ware zijn eerste politieke hoogtepunt bereikt heeft bij Robert Owen en de Chartistenbeweging in Engeland. In een brief aan de *London Newspaper* van 9 augustus 1817 had Owen b.v. al gewezen op de bedroevende condities waaronder mensen in de industriesteden moesten werken. Hij vergeleek deze situatie met de gelukkige dorpen die hij zou willen inrichten: "In the manufacturing towns -the wretched subsistence....In the proposed villages -the parents will be healthfully and pleasantly occupied not more than eight hours in the day".¹⁰

In latere jaren heeft Owen geprobeerd aan dit idee gestalte te geven en het voorrecht van een enkeling te verbreden tot een regeling voor alle industrie-arbeiders. Hoewel zich vanaf de dertiger jaren van de 19e eeuw twee trends hebben afgetekend om arbeidstijdverkorting te verwezenlijken, te weten een tien-urige arbeidsdag, die velen als een realistische eis taxeerden, en een 8-urendag, leidt het volgens Langenfelt geen twijfel dat Owen als pleitbezorger van de 8-urendag beïnvloed is geweest door de traditie van Alfred. Immers velerlei dichters en historici hebben Koning Alfred de Grote beschreven en bejubeld en Owen moet kennis hebben gehad van deze geschriften. Dat nu juist vanuit Amerika (en in mindere mate vanuit Australië) de aandrang is gekomen om te Parijs in 1889 de 8-urendag te eisen hangt volgens Langenfelt samen met het feit dat engelse emigranten uit de Chartistenbeweging, die vertrouwd waren met de 8-uren-idee en -traditie, deze hebben overgebracht en uitgezaaid in nieuwe bodem. "There ought not to be the slightest doubt that there is an unbroken chain of ideas from 890 to 1890 regarding working hours. The *Daily News* wrote on March 6, 1899: "It should never be forgotten that Alfred was the inventor of the eight hours day". Let us substitute "The Alfredian tradition" for "Alfred", and it is certainly right".¹¹

STAKEN OF DEMONSTREREN

De kulturele grondslag van de 8-urendag mag een lange traditie hebben gekend, het is uiteindelijk een zaak geweest van politieke machtsverhoudingen die in de westerse samenleving tot een wettelijke regeling van de 8-urendag hebben geleid. Uitdrukkelijk diende men rekening te houden met verschillen per land, en kon niet zonder meer de 1 meidag tot een dag van algemene staking worden uitgeroepen. Met name de Duitse afgevaardigden waren erop gebrand niet tot een nationale werkstaking te worden gedwongen, bevreesd als zij waren door de nog bestaande anti-socialisten-wetten in de ban te worden gedaan. Men beseftte maar al te goed dat 1 mei als dag van demonstratie zowel een strijdbaar als een internationaal protest betekende tegen onderdrukking en uitbuiting; tegelijkertijd zou het een gedenkwaardige dag worden waarin de arbeidende bevolking *zelf* vorm zou geven aan haar vreugde in plaats van onderworpen te zijn aan het diktat van anderen. Maar voor een algemene stakingsdag deinsden de Duitse delegatieleden terug. Tijdens het Brusselse congres van de 2e Internationale in augustus 1891 werd -door het succes van de mei-bijeenkomsten in 1890 en 1891 aangemoedigd- nogmaals onderstreept

dat één mei een jaarlijks terugkerende gemeenschappelijke feestdag diende te zijn, waarop de arbeiders de gemeenschappelijkheid van hun eisen en hun solidariteit tot uitdrukking zouden kunnen brengen. Deze feestdag moest een rustdag zijn voorzover dat in enkele landen niet onmogelijk zou worden gemaakt. Maar evenals de duitse vertegenwoordigers, was nu ook de engelse delegatie tegen het plan gekant, dat vooral door de amerikaanse arbeidersfederatie al eerder was ingebracht, om van de één meidag een stakingsdag te maken, die per bedrijfstak volgehouden zou moeten worden totdat de 8-urendag zou zijn gerealiseerd. Men hield het er liever op de eerste zondag in mei te demonstreren voor het ideaal van de 8-urendag.¹²

In Nederland was het meningsverschil over staken of demonstreren het gevolg van een verschuiving binnen de socialistische gelederen. Terwijl in 1893 de eis voor het wettelijk karakter van de 8-urendag al was vervaagd, nam in 1894 het Nederlandse Arbeids Sekretariaat (N.A.S.) de leiding voor de mei-festiviteiten over van de S.D.B. en werd er alleen nog voor een normale arbeidsdag met een minimumloon en één mei als rustdag geijverd. Maar de in 1894 opgerichte S.D.A.P. nam in april 1895 een motie aan waarin werd gepleit voor de één meidag als dag van verbroedering en *wettelijke* regeling van de acht-urendag.

De idee om één mei te staken voor realisering van de 8-urendag vond steeds minder weerklank. Ook internationaal ebde de stakingsbereidheid hiervoor weg. Een grote aangekondigde syndikalistische één mei staking te Parijs in 1906 werd een mislukking.¹³

Tot de eerste wereldoorlog hield men het erop de meidag te vieren met demonstraties en vergaderingen en werd de "8-uren-beweging" dan ook vooral een beweging ten gunste van wettelijk ingrijpen".¹⁴

Ondertussen zat men niet stil. In meerdere Europese landen werden naar aanleiding van arbeidsenquêtes wettelijke maatregelen getroffen om de arbeidstijden van vrouwen en kinderen te regelen. Voor de mannelijke volwassen arbeidskrachten bleef echter behoudens een sektor als de mijnbouw- de 8-urendag toekomstmuziek.

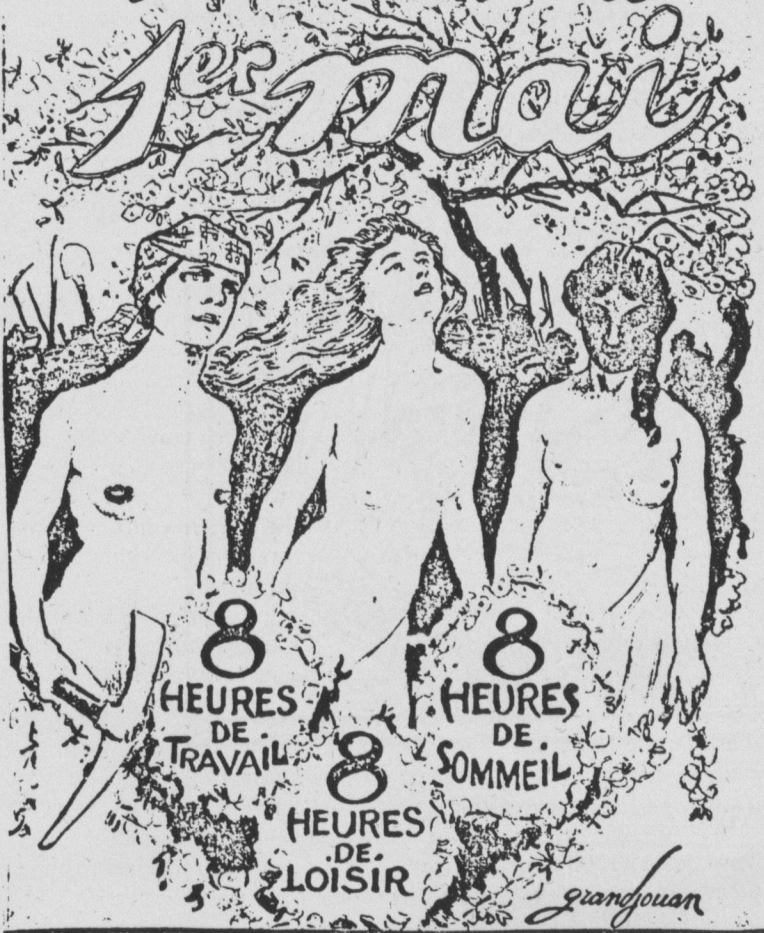
3 Maart 1907 besloten de Nederlandse socialisten op hun 10-uren-kongres om als overgang eerst te werken aan een wettelijke regeling van de arbeidsduur met een werkdag van ten hoogste 10 uren. Maar, zo schreef Schaper een paar jaar later, "met de aktie voor een 10-urendag is echter nimmer bedoeld den eisch van een 8-urendag te laten vallen".¹⁷ Hoewel de Kamer zich in 1909 had uitgesproken voor een 10-urendag was behalve voor enkele speciale bedrijven nauwelijks substantieel werk op dit gebied verricht. In 1911 bevatten de Steenhouderswet evenals in 1914 de Stuwadoorschwet wel bepalingen over de lengte van de arbeidsdag, maar van een strikte beperking tot de 8-urendag was nog geen sprake. Alleen de Diamantbewerdersbond wist in 1911 de 8-urendag te veroveren. Ter gelegenheid hiervan had de Bond haar leden een concert van klassieke muziek in oktober van datzelfde jaar aangeboden, waarbij nevenstaand programma was verspreid. Met een sarcastische ondertoon vroeg Mok zich in 1934 af, of "er veel groepen onzer bevolking (zouden) zijn aan te wijzen, welke, niet nu, maar een kwart eeuw geleden, op een dergelijke wijze feest konden vieren?"¹⁵

Het nieuwe ontwerp arbeidswet zoals dat door de sociaal-democratische Kamerfracties uit naam van Schaper op 28 juli 1911 was ingediend, waarin voorgesteld werd dat er niet langer dan 10 uren per dag door alle arbeiders, mannen en vrouwen gelijkelijk gewerkt zou mogen worden, heeft het niet tot de openbare behandeling gebracht en achteraf gezien was het eigenlijk in 1918 al door de feiten achterhaald.¹⁶ In de brochure "acht uur, acht uur! geen langer arbeidsduur!" - die vlak voor de tweede kamerverkiezingen van juli 1918 moet zijn verschenen - sprak Schaper nog de hoop uit, dat het doel van de arbeidersbeweging - nu het algemeen mannenkiesrecht tot stand gekomen was - bereikt kon worden door "straks een parlement te veroveren, dat in staat is een goede regering te vestigen en zelf met toewijding en ijver de arbeidswetgeving wil ter hand nemen. Daartoe hebben dus de arbeiders zich met kracht aan te gorden. De sociaal-demokratie dient met

62, rue de Provence
P. 212
Dessiné par 137 'a

L'assiette au beurre

N° 265
28 Avril 1906
50 centimes

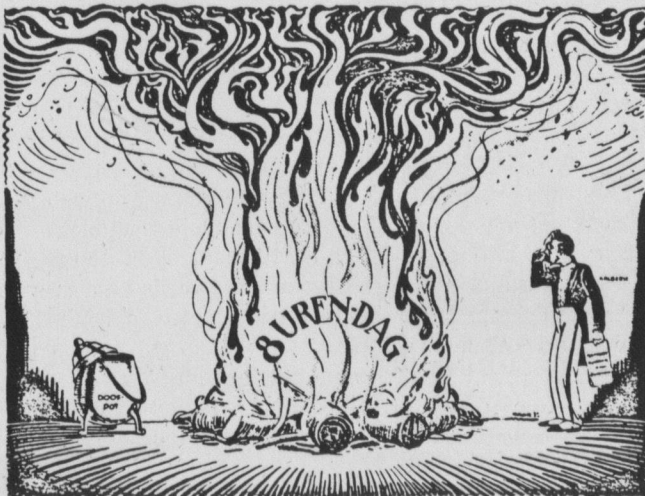
L'assiette au beurre, 1906

De Notenkraker,

Een moeilijk probleem.

Tekening van
ALB. HARKEN jr.

16 juli 1920

„Ze hebben makkelijk praten... maar hoe krijg ik dat zaakje ooit nog in den doofpot?..”

forsche kracht te worden versterkt...De tijden na de oorlog zullen zeer ernstig worden. Loondrukking, extra-uitbuiting van den arbeid, ook door een te langen arbeidsduur, kunnen ons te wachten staan. Daartegen ons te wapenen, daarvoor de arbeidersklasse versterkt in de Volksvertegenwoordiging- zie daar de weg om te komen tot een goede arbeidswetgeving ! "17

DE 8-URENDAG EN DE REAKTIE

Doch het waren niet de verkiezingsuitslagen die de S.D.A.P. het verwachte succes opleverden (winst van 7 zetels, 22 mandaten in de Tweede Kamer), maar de woelige novemberdagen van datzelfde jaar die zodanige verschuivingen teweeg hebben gebracht dat o.a. de 8-urendag een politiek feit is geworden.

Het door Aalberse als eerste Minister van Arbeid op 11 april 1919 ingediende wetsvoorstel bevatte niet alleen een formele regeling voor de 8-urendag in fabrieken, werkplaatsen en kantoren, maar ook een voorstel tot een 45-urige werkweek, hetgeen de invoering van de vrije zaterdagmiddag inhield (voor de gehuwde vrouwen was die maatregel al in 1911 van kracht geworden). Met dat tweede aspekt overtroefde de minister het eerdere wetsontwerp van Schaper dat als eind-resultaat een 46-urige werkweek in het verschiep had gelegd. In de memorie van toelichting bleken echter enkele overgangsbepalingen te zijn opgenomen die een grote mate van uitzonderingsregelingen toeliet. Vooral de overweging dat de concurrentie van het nederlandse bedrijfsleven met het buitenland door de wettelijke bepalingen niet gehinderd mocht worden, was volgens de minister reden om langs de weg der geleidelijkheid via uitzonderingsregelingen tot een inkrimping van de werktijd te komen. Het verzet van werkgeverszijde tegen de invoering van de 8-urendag stak echter al direkt de kop op. Het regende adressen bij de Tweede Kamer waarin "de bezwaren tegen deze sociale hervorming met de el werden gemeten. De scheepsbouw- en machinefabrikanten, de werkgevers in het binnenscheepvaartbedrijf, de bankdirecteuren en effectenhandelaren, om slechts enkele der vele opponenten te noemen, zij allen betoogen als om strijd, dat de 8-urendag voor hunnen bedrijven op bijna onoverkomelijke moeilijkheden stuit." 18

In de Vakbeweging van juni 1919 drukte men zich wel heel negatief uit, want in de E.S.B. 19 van datzelfde jaar bleken enkele ondernemers toch best begrip te hebben voor de arbeidstijdverkorting, omdat uit sommige internationale onderzoeken was gebleken dat een kortere arbeidstijd produktiebevorderend kon werken.

Het was niet zozeer het verzet tegen de 8-urendag als wel tegen de maatregel van de 45-urige werkweek dat de werkgevers "hun sterkste pijlen" richtten. Hun sterkste argument was dat nergens in Europa sprake was van een 45-urige werkweek en dat ook tijdens de Algemene Conferentie van de Internationale Bond van de Arbeid van de Volkenbond te Washington, op 29 oktober 1919 gehouden, overeengekomen was dat in de industriële ondernemingen 48 uur per week zou worden gewerkt.

De waarschuwing van Wibaut dat "het ondernemersbelang de wettelijke verkorting van den arbeidsdag slechts (zal) gedoogen zoo het moet" 20, bleek dan ook in 1920 maar al te zeer bewaarheid te worden. Met de omslag van de conjunctuur in dat jaar, braken er grote konflikten uit over handhaving en verdere doorvoering van de 8-urendag en de vrije zaterdagmiddag, alsmede over de "medezeggingsschap" bij de vaststelling der lonen en arbeidsvoorwaarden. De eerste konfrontatie hierover vond plaats in de havenstaking van 14 februari tot 24 april 1920 te Rotterdam. In de havens was de organisatie der arbeiders tijdens de oorlog machtig geworden. De arbeidsvoorwaarden werden in deze

jaren opvallend snel verbeterd. In 1919 was via een nieuw collectief contract de acht-urige arbeidsdag vastgelegd. Maar de regeling van meer "medezeggenschap" via een nieuw instituut, te weten de Loonraad, waarin zowel werkgevers als werknemers vertegenwoordigd zouden zijn, liep in oktober 1919 al vast omdat de werkgevers weigerden scherpere regelingen te treffen aangaande gegarandeerde weeklonen in de haven en doorvoering van de 8-urendag voor b.v. de zeelieden. De staking moest echter zonder succes worden beëindigd en er ontstond opnieuw een "regelloos tijdperk".²¹

In de haven was het principe van de 8-uren nog niet aangetast. Dat geschiedde ook nog niet in de metaalstaking van oktober 1921 te Amsterdam, hoewel deze staking al wel een defensief karakter droeg om dreigende loonsverlaging tegen te gaan. In de metaalsektor was de invoering van de 8-urendag na een staking van een maand op 15 april 1919 beklonken. In de Vakbeweging werd geschreven dat deze staking met veel belangstelling was gevolgd "omdat het de eerste groote strijd was voor de verovering van den 8-urendag langs *economischen* weg" (onderstreping L.K.). Optimistisch werd daaraan toegevoegd dat de vakorganisatie "zich thans de medezeggenschap in de regeling der arbeidsvoorwaarden veroverd (heeft) en zich de vruchten van deze overwinning niet weer (zal) laten ontnemen."²² Hoe snel het tij kon keren, bleek in 1921. Door minister Aalberse was tegen het advies van de Hoge Raad van Arbeid in, die alleen voor de textielindustrie een uitzonderingsbepaling had goedgekeurd, ook aan de metaalindustrie gedurende twee jaar een overgangsregeling toegestaan van een 48-urige werkweek. Maar kennelijk was dit voor de industriëlen niet voldoende om produktie en afzet op peil te houden, want de Metaalbond, waarin de werkgevers verenigd waren, besloot tot een loonsverlaging van ongeveer 10 procent voor volwassenen over te gaan. De daaruit voortvloeiende staking werd echter verloren en op 9 januari 1922 gingen de arbeiders weer aan het werk "nadat de ondernemers hadden toegezegd geen rancune maatregelen te zullen nemen".²³

Ondertussen zat de regering niet stil. Bij monde van minister Aalberse werd een wetswijziging ingediend met het voorstel om in plaats van 8 uur de arbeidstijd op 8 en een half uur per dag te brengen. Bovendien wilde hij het mogelijk maken dat er gedurende een bepaalde tijd 11 uur per dag gewerkt kon worden, binnen de grenzen evenwel van een werktijd die de 2500 uren per jaar niet zou overschrijden. Motieven voor deze wetswijziging waren het accepteren te Washington van de 48-urige werkweek, de noodzaak om te komen tot verlaging der produktiekosten, concurrentie-verhoudingen en het feit dat wat als uitzondering bedoeld was geweest, in de praktijk regel bleek te zijn geworden. Binnen vakbewegingskringen zag men aankomen wat er ging gebeuren. In de Fabrieksarbeider van 6 mei 1922 schreef men: "Wee den wolf, die in een slechte reuk staat", zegt een zeker spreekwoord. En de reactie heeft den 8-urendagwet als een kwaadaardige wolf pogen voor te stellen. En nadat de beste en mooiste onzer arbeidswetten als het leelijkste der leelijke dingen was voorgesteld, begon men met de grofste verdachtmakingen en vulgairste overdrijvingen de 8-urendag in een kwaad en boos daglicht te stellen".²⁴ Niets bleek evenwel te kunnen verhinderen dat één week later in de Tweede Kamer met 54 tegen 23 stemmen de wijziging der Arbeidswet werd aangenomen.

Het vuur dat Aalberse bij de Arbeidswet van 1920 had ontketend, leek hij in 1922 weer in toom te hebben gekregen. Maar de grootste brand in de oude haard van het arbeidersverzet zou toch één jaar later alsnog ontvlammen.

Eind augustus 1922 hadden de georganiseerde textielondernemers aan de arbeidersorganisaties laten weten dat zij door de verslechterde internationale concurrentiepositie zich genoodzaakt zagen binnenkort tot een loonsverlaging over te gaan tenzij de arbeiders in zouden stemmen met een verlenging van de arbeidstijd. Nadat overleg over dit voorstel was stukgelopen, lieten de fabrikanten weten op 4 december een 10 procent loonsverlaging te zullen invoeren. Zonder strijd werd deze regeling aanvaard. Maar toen op 9 augustus 1923 de werkgevers opnieuw om een 10 procent stukloonverlaging en een verlenging van de werkweek met 5 uren vroegen, brak het verzet los en gingen de christelijke, rooms-katholieke en moderne vakorganisaties over tot staken. Hoewel de staking

met veel enthousiasme werd ingezet- men overstemde zelfs de stoomfluiten der fabrieken die het arbeidsritme bepaalden, door de 8-urenmars aan te heffen²⁵- moest deze vanaf 29 oktober 1923 begonnen staking uiteindelijk op maandag 23 juni afgebroken worden, toen leden van de moderne bond weer aan het werk gingen. Naast een 7 en een half procents loonsverlaging hadden de textielarbeiders te accepteren dat er 130 overuren per jaar gemaakt moesten worden, ter keuze van de werkgevers, met dien verstande dat gedurende zes weken in 1924 en gedurende 12 weken in 1925 slechts 48 uren per week gewerkt zou worden. Het was het "einde van een strijd van ongeveer acht maanden, waarin door de arbeiders moed en offervaardigheid is betoond op een wijze als in de geschiedenis der arbeidersbeweging heel weinig is voorgekomen", zo besloot de Textielarbeider op 26 juni 1928.

Waar de Vooy's naar aanleiding van deze Twentse textielstaking nog had geschreven dat "er vermoedelijk geen tak van industrie (is), waar de ondernemer zozeer baas in eigen huis wilde zijn als de textielindustrie"²⁶, konstateren Alberts e.a. dat de eisen van de werkgevers moeten worden gezien "als een indirecte aanval op de sociale verworvenheden van de arbeiders".²⁷ Van een verslechtering van de concurrentiepositie, waar de werkgevers voortdurend van repten, bleek geen sprake te zijn geweest. Instemmend citeert Alberts dan ook de uitspraak van Henri Polak dat de bedoeling der Twentse werkgevers was om voor de gehele nederlandse industrie baan te breken in de afschaffing van de 48-urige werkweek.

Ondanks het herstel van de ekonomie wensten de ondernemers niet terug te komen op de oude arbeiderseisen zoals de 8-urendag. In 1924 vroegen zij zelfs een wettelijk geregelde arbeidstijd van 53 of 56 uren. Daarmee wilden zij in feite een erkenning van de veelvuldige overtredingen der Arbeidswet. Hoe succesvol de werkgevers bij de overheid konden aankloppen, bleek b.v. in 1925 toen er niet minder dan 18.000 overwerkvergunningen werden afgegeven. Op het in maart 1927 gehouden Acht-uren-Congres waar behalve R. Stenhuis en J. Brautigam o.a. ook F.S. Noordhof en N. van Hinten redevoeringen hielden, bleek mede door reakties uit de zaal maar al te zeer hoe in sectoren als de verpleging, het transport, de landbouw en het restaurantwezen met de arbeidstijd werd geknoeid. Arbeidsdagen van 10 uur en meer waren geen uitzondering maar regel gebleven.²⁸ Terwijl de stakingsbereidheid tijdens de opgaande conjunctuur van 1925-1930 verflauwde en de aktiegerichtheid verschoof naar het verwerven van hogere lonen en betaalde vakantiedagen, probeerde men vooral via de internationale organisaties in de meileuzen nog de noodzaak van de 8-urendag brandend te houden. Vooral het verband tussen 8-urendag en zeggenschap werd daarbij voortdurend op de voorgrond geschoven als een noodzakelijke weg om de voordelen van de arbeidstijdverkorting voor leven en werken te kunnen verwezenlijken. Maar in zijn beschouwing over "de lijdensweg van de achturenconventie" moest J.J. de Rode in 1927 konstateren dat het somber gesteld was met de 8-urenconventie van Washington omdat slechts enkele landen tot ratificatie van het verdrag waren overgegaan. Desondanks sprak uit de slotzinnen van de Roode nog een ongekend optimisme: "de wil om hem (de 8-urendag, L.K.) te veroveren, te handhaven en waar hij verloren ging te heroveren, bezielt de arbeidsklasse in en buiten Europa. De vastlegging ervan in een internationale regeling is een kwestie van tijd; wie zich rekenschap geeft van de betekenis van deze revolutionaire hervorming, zegt: van korten tijd."²⁹ Dat bleek evenwel een grote misrekening te zijn. De beurskrach van 1929 die Nederland vanaf 1930 in de toeslaande ekonomische crisis meesleurde, zorgde voor een herleving van de discussie over arbeidstijdverkorting, maar nu op volstrekt andere gronden. In de Nieuwe Tijd van 1902 had Adolf Braun er nog eens op gewezen dat "in 't streven naar den acht-urendag...ook 't streven naar lichamelijke gezondheid, naar langere levenstijd, naar verhooging van 't weerstandsvermogen, naar grooter en langer instandblijvende arbeidskracht (ligt). De arbeider is bij korter arbeidstijd vrijer in 't kiezen zijner woning, want hij behoeft geen rekening te houden met de ligging van de fabriek; hij kan dan ver-

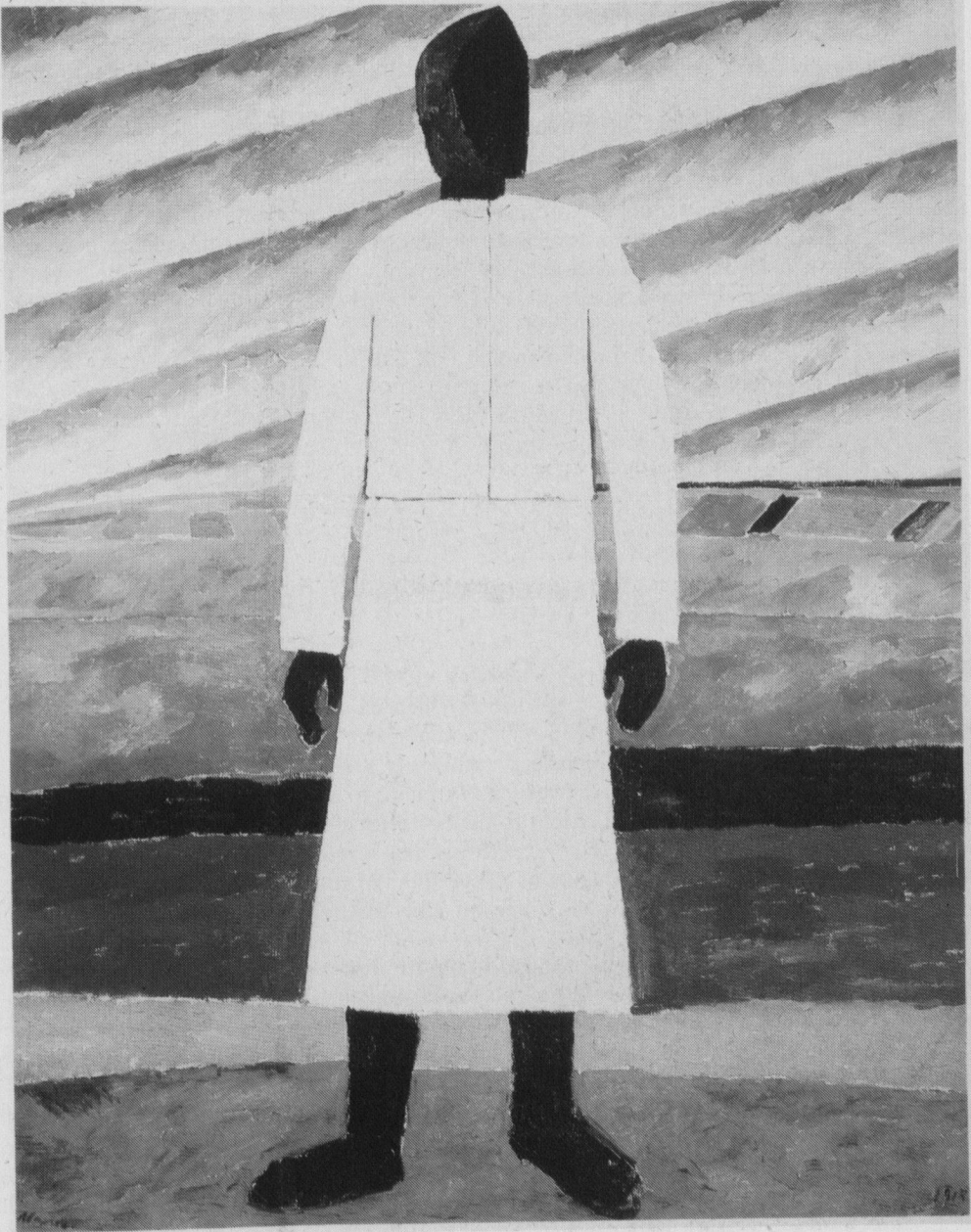
der gelegen, maar betere en goedkopere woningen kiezen. Dit zouden de lichamelijke voordeelen zijn van een aanzienlijk verkorten en wettelijk algemeen ingevoerden arbeidstijd. Dit eerst geeft de arbeider aan zijn gezin terug en maakt 't hem mogelijk om van de huiselijkheid te genieten, om in het echtelijk samenleven meer dan alleen een vluchtig physiologisch (dierlijk) genot te vinden en om tijd en lust te hebben voor opvoeding van zijn kinderen. Hoe langer de rusttijd is, des te hooger worden de eischen, die de proletariër aan de hoedanigheid van zijn uitspanning stelt. Zij zullen hun vermaak dan niet meer zoeken en vinden in bedompte kroegen bij 't gebruik van slecht bier en ellendigen jenever, maar ze zullen in de vrije natuur gaan; ze zullen er naar streven op een hooger niveau (peil) van beschaving te komen staan en meerdere kennis te verwerven."³⁰

Een korte arbeidstijd zou behalve de lichamelijke en geestelijke kracht ook het economisch en politieke weestandsvermogen der arbeidersklasse sterken. Want bij een kortere arbeidstijd zullen de arbeiders meer belang gaan hechten aan het openbare leven en zullen zij zich gemakkelijker bewust worden van datgene wat hen te doen staat, zo meende Braun. In plaats van de voordelen voor het lichamenlijk welbevinden en het algemeen welzijn te benadrukken, werd nu na 1930 de verkorting van de werkweek gezien als middel tegen de snel groeiende werkloosheid. In de Socialistische Gids ontspon zich een discussie over de vraag of en hoe arbeidstijdverkorting tot werkgelegenheidsbevordering kon leiden. Tinbergen bleek voorstander te zijn van werktijdverkorting zonder uurloonsverlaging. In feite betekende dat een verlaging van het weekloon, een offer dat volgens Oudegeest te warm werd aanbevolen: "De arbeidersbeweging kan geenerlei gevolg aanvaarden, zonder medezeggenschap op het essentiële terrein van produktie en distributie"³¹

De la Bella benadrukte het structurele karakter van de werkloosheid die door een versneld tempo van rationalisatie was veroorzaakt. Alleen via internationale maatregelen zouden deze dan ook bestreden kunnen worden omdat anders elke natie uit concurrentieoverwegingen dit proces zou voortjagen. Op het congres van het Internationale Verbond van Vakverenigingen in 1930 te Stockholm werd uiteindelijk -nadat eerst een voorstel voor een 44-urige werkweek op tafel had gelegen- besloten om voor een 40-urige werkweek akties te gaan ondernemen. Het Internationaal Arbeidsbureau gaf ter gelegenheid van de Internationale Arbeidsconferentie van 1933 een rapport uit waarin gewezen werd op de ontwikkeling der techniek en de wijze waarop de produktiviteit de afgelopen jaren was vergroot. Naar aanleiding van het congres schreef Kupers dat "de techniek de menschheid over het hoofd gegroeid (is). Toch is deze technische vooruitgang niet te stuiten, maar zij moet aan de menschheid ondergeschikt worden gemaakt. De techniek is er voor de mensch en niet omgekeerd. Wat dit punt betreft zal de oplossing gezocht moeten worden in een verdere verkorting van de werktijd, om het daardoor mogelijk te maken, dat een aantal werklozen weer een plaats in het productieproces kunnen krijgen. Om daartoe te geraken is de leuze van de 40-urenweek door de internationale arbeidersbeweging in haar program van actie opgenomen."³²

In mei van datzelfde jaar verscheen er van de kant van de Hoge Raad van Arbeid een rapport over de wettelijke verkorting van de arbeidsduur ter beperking van de crisiswerkloosheid. Hoewel de Raad aarzelde om een arbeidstijdverkortende maatregel in algemene zin te adviseren en liever zag dat per bedrijfstak vrijwillige regelingen werden getroffen, sprak zij wel als haar mening uit dat "het algemeen belang...bij een vermindering der werkloosheid in den huidige omvang en in de bestaande omstandigheden in zoo groote mate betrokken, dat reeds daarin de Overheid bij het eventueel dwingend opleggen van een 40-urenweek een voldoende rechtsgrond kan vinden."³³

Noch de overheid noch het partikuliere bedrijfsleven bleken echter positief op deze rapporten reageren. Wel werd de arbeidersbeweging er door aangemoedigd om verder te ijveren voor arbeidstijdverkorting. In een rede op het congres inzake arbeidstijdverkorting van het N.V.V. op 27-28 oktober 1933 bleek S. de la Bella als secretaris nu wel bereid te zijn om "al is het met wrok in het hart, als het niet anders kan, dan desnoods ook de arbeiders een offer"³⁴ te vragen. Twee jaar later werd door een kommissie van N.V.V. en

Kasimir Malewitsch, *Boerin*, 1928-1932, Russisch Museum Leningrad.

S.D.A.P. het Plan van de Arbeid gelanceerd. De werkloosheid zou moeten worden bestreden door het uitvoeren van openbare werken via Rijk, provincies en gemeente, het handhaven of vergroten van de koopkracht en bovenal door het invoeren van de 40-urige werkweek. Daarbij zou een loonoffer, zoals Tinbergen dat eerder had voorgesteld ³⁵, onvermijdelijk zijn.

Weliswaar werd door een enorme propaganda-campagne rond dit Plan de regering onder druk gezet en maakte de S.D.A.P. het tot voornaamste punt van de verkiezingen in 1937, maar mede door de teleurstellende verkiezingsresultaten bleven de arbeidstijdverkortende maatregelen achterwege. Vanuit de Internationale Arbeidsconferenties ging de aandrang onverminderd door om arbeidstijdverkorting te bewerkstelligen, maar behoudens voor de diamantbewerkers (A.N.D.B.), die in april 1937 mede door toedoen van hun Belgische vakbroeders de 40-urige werkweek wisten te bereiken ³⁶, lukte het alleen via woord en geschrift het vuur voor vermindering van de arbeidstijd brandende te houden. In de Vakbeweging van 1937 verzuchtte H. Lindeman dan ook dat "indien de werktijdverkorting in het tijdvak 1921-1936 zou zijn voortgezet als in het tijdvak 1890-1920, zou op dit ogenblik de 40-urige werkweek voor de industrie-arbeiders bereikt zijn en eveneens een evenredige verkorting van de arbeidstijd voor de overige groepen werknemers." ³⁷

DE 8-URENDAG EN DE GEVOLGEN

De verwachtingen omtrent de wettelijke regeling van de 8-urendag waren in het begin hoog gespannen. In de Vakbeweging van 1919 schreef men dat "de wet een zeer aanzienlijke verkorting van den werktijd (brengt), wat beteekent meer vrijen tijd voor het gezinsleven, ontspanning en ontwikkeling". ³⁸ Men leek evenwel in verlegenheid te zijn over de vraag hoe de vrije tijd besteed zou moeten worden. Terecht, zo konstateerde Andries Sternheim -die als enige Nederlander in het Zeitschrift für Sozialforschung van de Frankfurter Schule over het vrijetijdsvraagstuk heeft geschreven- want het hoofdmotief voor de strijd om verkorting "war wohl vielmehr das Bedürfnis nach einer Verminderung der Anzahl der Arbeitsstunden als gerade das Verlangen nach einer auf eine bestimmte Art und Weise zu verwendenden Freizeit." ³⁹

De leden van de 6e Internationale Arbeidsconferentie in de zomer van 1924 beseften terdege dat men de arbeiders niet wettelijk kon voorschrijven hoe zij hun vrije tijd moesten besteden; wel werd er opgeroepen om een krachtige en werkzame propaganda op touw te zetten, teneinde "bij de arbeiders van alle landen een verantwoordelijkheidsgevoel voor de noodzakelijkheid van een rationeele gebruikmaking van den vrijen tijd te kweken." ⁴⁰ Zo zou naast de sociale wetgeving met een regeling van de vrije-tijdsbesteding het welzijn van de mensen bevorderd kunnen worden. Voor de socialistische beweging sprak men hier niet tegen dovemansoren, alleen had zij het verband tussen beide terreinen veel meer aangescherpt. Op het Internationaal Vakverenigingscongres van 1919 was namelijk in een resolutie te kennen gegeven "dat door socialisering der produktiemiddelen het algemeene en persoonlijke welzijn van allen slechts verzekerd wordt bij een normale en wetenschappelijk georganiseerde en verdoorgevoerde ontwikkeling der produktie". ⁴¹ Socialisatie van alle bedrijven die daarvoor in aanmerking kwamen, was ook de vijfde maatregel geweest in het pakket novembereisen die door S.D.A.P. en N.V.V. gezamenlijk in 1918 ter regeringstafel waren gedeponeerd. In het rapport "Het socialisatievraagstuk" van 1920 werd uiteengezet hoe men zich de doelbewuste vermaatschappelijking van de voortbrenging voorstelde en als een gevolg hiervan verscheen in 1923 "Bedrijfsorganisatie en medezeggenschap", waarin nader wordt beschreven hoe de medezeggenschap en de organisatie van het sociaal-economische leven gestalte moest worden gegeven. Uit beide rapporten sprak duidelijk de behoefte om

op grond van rationele overwegingen tot een economische ordening te komen die verspilling (zoals de oorlog), winzucht en mensonwaardige arbeidsverhoudingen tegen zou gaan. Men wilde zich meer bemoeien met de produktie; "maar bemoeiing met de productie geeft verantwoordelijkheid voor den gang van zaken en de uitkomst der productie. En van den goeden gang der productie is ons aller welzijn tenslotte afhankelijk", zo schreef van den Tempel⁴² in 1921. Een jaar later voegde hij er aan toe dat de medezeggenschap één der voornaamste wijzigingen in de structuur van het bedrijfsleven zou brengen. Bovendien was het één, "zij het 'n uitermate belangrijke, van de oorzaken die een verandering van de mentaliteit ten gevolge (zou) kunnen hebben."⁴³ Deze mentaliteitsverandering in de arbeidsmoraal die door de vermaatschappelijking der produktie en een rationale produktie-ordening de toewijding der bedrijfsleden zou versterken, werd ook wenselijk geacht voor de vrijetijdsbesteding.

De invoering van de 8-urendag en het probleem van de vrije tijd speelde volgens Michielse⁴⁴ in de overwegingen van de nederlandse sociaal-demokraten over arbeidsontwikkeling een beslissende rol. Aan de eis van socialisatie en bedrijfsdemokratie werd het streven van scholing en vorming der arbeiders vastgekoppeld. Daartoe werd in 1924 het Instituut voor Arbeidersontwikkeling opgericht. Het I.V.A.O. moest zowel bevorderen dat er een intellectueel kader werd gekweekt dat de belangen van het proletariaat zou weten te verdedigen, alsook er op toe te zien dat de socialistische moraal, het gemeenschapsgevoel ingang zou vinden bij de arbeiders.

Zo ontwikkelden er zich in de dertiger jaren twee trends binnen de socialistische beweging; enerzijds aandacht voor doorbreking van de economische machtsverhoudingen in de bedrijven, anderzijds uitbouw van het socialisme als kultuurbeweging. Aan dit proces lagen in feite twee rationaliseringsprocessen ten grondslag.⁴⁵ Deze hebben op verschillende wijze doorgewerkt in het streven naar arbeidstijdverkorting. Vanuit de economische verhoudingen redenerend achtten diverse socialistische voormannen een economisch-rationele besteding van de tijd in een op produktie georiënteerde samenleving van essentiële betekenis. Juist de verbeteringen op technisch vlak zouden een verdere arbeidstijdverkorting onvermijdelijk maken. Door sommigen werd vooral de gunstige wisselwerking tussen arbeidstijd en techniek beklemtoond, anderen waarschuwd voor een te snel verloop van de mechanisatie en rationalisatie die arbeidsplaatsen zou kosten en zeker niet door arbeidstijdverkorting opgevangen zou kunnen worden. Schreef men in 1919 nog dat "elke verkorting van den arbeidstijd...als een stimulans (werkt) om technische verbeteringen in te voeren, om daardoor de productiekosten te verminderen"⁴⁶, in de crisisjaren werd het feit benadrukt dat omgekeerd de voortschrijdende mechanisatie en rationalisatie de invoering van de 40-urige werkweek onvermijdelijk zou maken. Tussen de beide tijdstippen in voltrok zich evenwel een mentaliteitsverandering. In 1919 had het politieke succes van de wettelijke 8-urenwet de noodzakelijkheid van een streven naar socialisatie en medezeggenschap onderstreept, teneinde deze verworvenheid op economisch vlak te kunnen handhaven. In 1933 moest naar aanleiding van de eerdere conjuncturele wisselvalligheden en de crisis waarin men was terechtgekomen, worden geconstateerd dat de structurele economische machtsverhoudingen van dien aard waren dat een verdere arbeidstijdverkorting op grond van technisch-rationele overwegingen niet wettelijk te regelen zou zijn. Eerst diende de medezeggenschap te worden bevorderd alvorens van de invoering van de 40-urige werkweek sprake zou kunnen zijn. Vooral door deelname aan de bestuurlijke verantwoordelijkheid op landsniveau achtte men dat doel via politieke machtsuitoefening realiseerbaar. In deze opstelling veranderde er echter iets aan de socialistische conceptie. In tegenstelling tot 1919 waar de politieke strijd voor de emancipatie de socialisten had gedreven, was het nu het sociaal-economisch belang dat de overhand leek te hebben. Het Plan van de Arbeid van 1935 ademde wat dat betreft een technische aanpak uit. Het Plan was voortgekomen uit het in 1934 opgerichte wetenschappelijke bureau, waarvan Vos directeur was. Opvallend was de sterk natuurwetenschappelijke achtergrond van de direkt bij het bureau en het Plan betrokkenen. Vos en van der Waerden waren ingenieur, evenals de partijleider

Albarda, die in 1925 Troelstra was opgevolgd. Tinbergen was fysicus en van den Bergh en van Gelderen jurist. Het was deze technokratische oriëntatie die de discussie over de wenselijkheid van een 40-urige werkweek gedomineerd heeft.⁴⁷ Met het Plan werden twee doelen beoogd. In de eerste plaats probeerde het de economische stagnatie te doorbreken en daarnaast trachtte het een wijziging van de economische structuur te bewerkstelligen. Maar het Plan was minder radikaal dan het eertijds verschenen Socialisatierapport. Het Plan was duidelijk een crisisbestrijdingsplan en niet zoals het Socialisatierapport een "blauwdruk voor een toekomstige socialistische maatschappij".⁴⁸ Wel was er een duidelijke overeenkomst aangaande het medezeggenschapsvraagstuk, hoewel in het Plan van de Arbeid in dezen veel behoedzamer te werk was gegaan en het realiseren van de socialistische doelstellingen naar de tweede plaats was verschoven.

Het kenmerkende van deze opstelling was dat de doelmatigheidsgedachte, waarvan de geldigheid werd beargumenteerd door naar de feitelijke kennis en bevordering van een efficiënte produktiewijze te verwijzen, uitgangspunt diende te zijn voor het maatschappelijke rationaliseringsproces. Met deze rationalisering zou de rechtvaardigheid van het socialisme als norm in de loop van de tijd zichzelf bewijzen. Met andere woorden behartiging van het economisch belang via de weg van medezeggenschap zou het emancipatorische belang dienen.

In het cultuursocialistisch denken legde men het accent veeleer op de existentiële ervaring van de tijd, d.w.z. van de vrije tijd. Door de vrije tijd zouden in de massa vragen van levensverdieping ontkiemen. De arbeiders zouden van de sociaal-democratie aanwijzingen hoe de vrije tijd te besteden, zo niet de gelegenheid daartoe verwachten. In het cultuursocialisme zal de vrije tijd zelfs als plaats van het werkelijk leven worden gezien, waar in tegenstelling tot de arbeid de macht van het kapitalisme niet heerste, zo schrijft Michielse⁴⁹. Het zijn de culturele gevolgen van het kapitalisme die het zwaarst werden gewogen en bekritiseerd. De expressief-rationele besteding van de vrije tijd moest het karakter hebben van een innerlijke gesteldheid (ja zelfs een intrinsieke arbeidsmotivatie op peil houden) die de waarachtigheid van de socialistische mens zou uitstralen. De geldigheid van dit existentiële belang zou het beste de verwezenlijking van het socialisme (het emancipatorisch belang) dienen. Via gemeenschapsopvoeding zou de gemeenschapsgedachte tot volle betekenis kunnen uitgroeien. Het ging in eerste instantie om een mentaliteitsverandering op sociaal-cultureel niveau, die via een verantwoorde vrijetijdsbesteding tot een verandering van de maatschappelijke orde zou leiden. Naar aanleiding van het standpunt dat Koos Vorrink als voorman van de Arbeiders Jeugd Centrale (A.J.C.) over deze opvoeding innam, schrijft H.F. Cohen: 'De socialisatie is niet alleen een politiek/economische kwestie; de persoonlijke mentaliteit van hen die bij de productie zijn betrokken is van minstens even grote betekenis. Zonder een mentaliteitsverandering van de massa is het socialisme niet te verwezenlijken'.⁵⁰ In de opstelling van de kring rond Vorrink had de relatie tussen het existentiële en emancipatorische belang de voorkeur. Hun geloof in een culturele rationalisering van het leven, waar kunst en wetenschap d.m.v. opvoeding en socialisatie-processen het nieuwe socialisme zouden brengen, was groot.

Het ontbrak echter aan samenhang tussen deze twee trends, d.w.z. het vertrouwen in een maatschappelijk rationaliseringsproces dat via staatsingrijpen (industrie-politiek) tot regulering van de economische orde zou leiden enerzijds, en het vertrouwen in het culturele rationaliseringsproces dat zoveel mogelijk buiten de staat om tot de ware socialistische samenleving zou voeren anderzijds. Naast de economische crisis en het gemis aan voldoende politieke en economische macht is het vooral de strijd tegen het facisme geweest die tijdens het interbellum deze heeft veroorzaakt. In 1939 signaleerde Andries Sternheim dat in de totalitaire landen als Duitsland en Italië de vrijetijdsaanpak gekarakteriseerd werd door het massale. 'Het door de eeuwen heen als enig werkelijke vorm van vooruitgang beschouwd: de ontwikkeling van het individu tot zelfstandig, onafhankelijk denken, de ontplooiing der persoonlijkheid, is hier tot een aanfluiting geworden'.⁵¹ Binnen de

socialistische beweging was men terecht zeer beducht voor zo'n van staatswege gedirigeerde totale reglementering van het sociale leven. Kristallisatie van hun opvatting over de wisselwerkingen tussen het technisch-economisch, existentiële en emancipatorisch belang is echter door de tweede wereldoorlog verstoord en verhinderd geworden.

"ACHTERWAARTS DE UTOPIE IN"

Met deze uitdrukking wil A. de Swaan ⁵² in de huidige discussie over de arbeidstijdverkorting meer begrip kweken voor de niet-gesegregeerde arbeid, d.w.z. voor opheffing van de scherpe scheiding tussen werk en niet-werk, arbeidstijd en vrije tijd, betaalde arbeid en andere activiteiten en voor een betere verdeling van de beschikbare arbeid tussen mannen en vrouwen. Daar sluit de kritiek van Thierry uit de inleiding op de éézijdige economische interpretatie van dat probleem bij aan. Beide schrijvers stellen in feite dat men meer oog dient te hebben voor de noodzaak om de twee eerder genoemde rationaliseringsprocessen in samenhang met elkaar te ontwikkelen om zo het vraagstuk van de arbeid en de arbeidstijdverkorting op integrale wijze te kunnen aanpakken. Want een maatschappijhervorming waarbij vrouwen evenrediger in het arbeidsproces zullen kunnen worden opgenomen heeft geen kans van slagen als niet tegelijkertijd sprake zal zijn van een levenshervorming in het openbare- en privé-leven. Wil arbeidstijdverkorting werkelijk een instrument zijn waarmee de emancipatie van de vrouwen en mannen kan worden bevorderd, dan zal de betrekkelijkheid van economische en culturele overwegingen om vast te houden aan de 8-urendag ontzenuwd moeten worden. Het bovenstaande is hopelijk een bijdrage aan dat streven zodat in 1989- 100 jaar nadat de 8- urendag een politiek strijdpunt was geworden- kan worden bereikt dat de 8- urendag tot het verleden gaat behoren.

Misschien kan de Utopie van Thomas More ons daarbij de helpende hand reiken. Daarin stelde hij immers al in 1516 voor om het dagelijks levensritme voor een ieder in te delen in 6 uren arbeid, 8 uren slaap en 10 uren vrije tijd. Alleen zullen wij ons daarbij moeten houden voor de traditie die More van zijn Utopia-mensen eiste; behalve de arbeid diende ook de rest van het dagelijks leven rationeel en methodisch te worden ingericht⁵³. Ter gelegenheid van het meifeest in 1936 publiceerde men in de vakbeweging een gedeelte uit de verzen van H. Roland Holst gewijd aan Thomas More. Met geen woord werd toen gerept over de intensieve sociale controle en de strenge tijdsindeling in deze vroeg-socialistische samenleving die in haar structuur grote overeenkomsten vertoonde met de ordebevestigingen van het kloosterleven.

Die traditie past ons niet meer. Liever volgen wij in deze de uitspraak van Rabelais, een tijdgenoot van More, die de kloosterorden op de hak nam door te schrijven: *'De grootste zottigheid ter wereld is, zich te regelen naar het slaan van de klok, in plaats naar de ingeving van zijn gezond verstand en overleg'* ⁵⁴.

NOTEN

1. Tex, G.M den, Verkorting van den arbeidsdag, Amsterdam, 1894, blz.1.
2. Thierry, Hk. , Arbeidstijdverkorting en de betekenis van arbeid, N.R.C. 30 juni 1983.
3. Josephus Jitta A.C. en E.H. Bisschop Boele, Sociale wetgeving, dl. VIII in J.H.F. Kohlbrugge, Practische Sociologie, Groningen 1931, blz. 35.
4. Vgl. Scheffer, H.7, November 1918, journaal van een revolutie die niet doorging, A'dam 1971.
5. De Vakbeweging 13e jaargang no. 15 blz.118.
6. Vgl. Cole, G.D.H. , The second International Volume III part I, 1889-1914, London, 1956, blz.7 e.a.
7. Vgl. voor de australische ontwikkeling: Winkelhof, L.H.V. , De normaalwerkdag, proefschrift V.U. 1916 Rotterdam, blz. 229 e.a. —
Zie voor de rol van Stewart, Ph. S. Foner, History on the Labour Movement in the United States 2 dln. New York 1955.
8. Domela Nieuwenhuis, F. De normale werkdag, 's-Gravenhage 1887, blz.95-96.
9. Marx, K. Das Kapital deel I, Berlin 1973, blz.246.
10. Owen, R. The life of Robert Owen written by himself (1857), London 1967, Supplement blz.90.
11. Langenfelt, G. The historic origin of the eight-hours-day, Westport 1975, blz. 139.
12. Vgl. a) Achten, U. Illustrierte Geschichte des 1. Mai, Oberhausen 1979.
b) Achten, U. Zum Lichte empor, Mai-Festzeiten der Sozialdemokratie 1891-1914, Berlin 1981.
13. Baixès, F. La journée de 8 heures en France, Perpignan 1911, blz. 37-38.
14. Schaper, J.H. Het Tien-uren-ontwerp der Sociaal-Democratische Kamerfractie. De Nieuwe Tijd 17e jaargang 1912, blz. 168.
15. Mok, S. Veertig jaar A.N.D.B. De Strijd, weekblad van het N.V.V. 5e jg. 1934, blz 366.
16. Vgl. de Vakbeweging juni 1917 11e jg. waarin nog melding wordt gemaakt van het internationale vakbewegingscongres te Leeds in 1916, dat zich uitsprak voor een werkdag die de 10 uren niet mocht overschrijden.
17. Schaper, J.H. Acht uur, acht uur ! Geen langere werkdag! A'dam, z.j. brochure blz 15.
18. De Vakbeweging, 13e jg. no.12, juni 1919.
19. Economisch Statistische Berichten, 4e jg. 1919. Reacties van C.F. Stork, G. de Clerq, Joan Gelderman en Q.J. Terpstra.
20. Wibaut, F.M. Verkorting van werkdag als ondernemersbelang. De Nieuwe Tijd, 12e jg. , 1907 blz. 187.
21. Mol, H. Uit het Rotterdamsche Havenbedrijf. Socialistische Gids, 1920, blz.1107.
22. De Vakbeweging, 13e jaargang no.8, 1919.
23. Harmsen, G., J. Perry en F. van Gelder. Mensenwerk, Baarn 1980, blz.99.
Vgl. E. Huetting, F.de Jong Edz. en R. Ney. Naar groter eenheid, A'dam 1983, blz.70-72.
24. De Fabrieksarbeider 15e jg. 6 mei 1922.
25. Rengelink, G. De strijd in de textielindustrie. De Socialistische Gids, 4e jaargang, 1924, blz 363.
26. Vooys, A.C. de Wijzigingen in de maatschappelijke verhoudingen. De nederlandse Volkshuishouding tussen twee wereldoorlogen. 3 dln. Utrecht 1952, deel III, blz. 15.
27. Alberts, W.H.M.E. e.a. Marges van de Vakbeweging. Een analyse aan de hand van de Twintse Katoenstakingen in 1923-1924 en 1931-1932. Den Haag 1982, blz. 82.
28. Brautigam, J. Rede over werktijden in de transport.
29. Roode, J.J. de De lijdensweg van de acht-urenconventie. Socialistische Gids, 12e jg. , 1927, blz.776
Zie verder: Het Acht-urencongres, Redevoeringen van F.S. Noordhoff, H. van Hinten, R. Stenhuis, (brochure) Den Haag, z.j.
30. Braun, A. De Acht-urendag. De Nieuwe Tijd, 7e jg. ,1902 (vertaling van Emma Hess) blz.149.
31. Oudegeest, J. Loonsverhoging en werkdagverkorting. Socialistische Gids, 16e jg. 1931, blz. 151.
Zie verder reacties van Th. van der Waerden en S. de la Bella.
32. Kupers, E. De 40-uren Arbeidsconferentie te Genève De Vakbeweging 13e jg. 1932, blz.104.

33. Rapport van den Hoge Raad van Arbeid inzake wettelijke verkorting van den arbeidsduur ter beperking van de crisis werkloosheid, Den Haag 1933.
34. Bella, S. de la 40 uur geen langer arbeidsduur. A'dam N.V.V. z.j. , (brochure) blz. 13.
35. Vgl. Knotter, A. Sociaal-Democratische opvattingen van loon en loonstrijd in Nederland (1918-1940), Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis nr. 17, 1980.
36. Vgl. Polak, H. De 40-urige arbeidsweek in de diamantnijverheid, De Vakbeweging, 17e j.g. no. 8, 1937.
37. Lindeman, H. 40-urenweek is noodzakelijk, De Vakbeweging 17e j.g. no.3, 1937.
38. De Arbeidswet aangenomen, De Vakbeweging, 13e j.g.; no. 15, 1919, blz.118.
39. Sternheim, A. Zum Problem der Freizeitgestaltung, Zeitschrift für Sozialforschung, j.g.I, 1932.
40. Kupers, E. De zesde Internationale Arbeidsconferentie te Genève, Socialistische Gids, 9e j.g. 1924, blz.89.
41. De Vakbeweging 13e j.g. no.17, blz.137.
42. Tempel, J. van den Problemen der Socialisatie. De Vakbeweging, 2e j.g. , 1921, blz. 304.
43. Tempel, J. van den Problemen der Socialisatie. De Vakbeweging, 2e j.g. , 1922, blz.432.
44. Michielse, H.C.M. Socialistische vorming Nijmegen, 1980, blz. 93.
Hij noemt er overigens nog drie: verovering algemeen kiesrecht; streven naar socialisatie en bedrijfsdemocratie; nieuwe geestelijke behoeften van de jongere generatie.
45. Het gaat hier om een cultureel en maatschappelijk rationaliseringsproces. Onder cultureel rationaliseringsproces wordt een ontwikkeling verstaan, waarbij wederzijds begrip tussen mensen, sociale integratie en socialisatie steeds meer afhankelijk worden van rationeel gemotiveerde wederzijdse overeenstemming. Met maatschappelijk rationaliseringsproces wordt een ontwikkeling aangeduid, waarbij de hoofdaandacht uitgaat naar de uitbouw van het marktbestel en de politieke macht. Kennis, inzicht en gebruik van marktmechanismen en politieke macht bepalen de speelruimte voor het sociale leven.
Zie voor dit begripsonderscheid: J. Habermas, Theorie des kommunikativen Handelns, Frankfurt, 1981, 2 dln.
46. De Vakbeweging 13e j.g. no.12, 1919
47. Vgl. J.A.A. van Doorn, Corporatisme en technocratie—een verwaarloosde polariteit in de nederlandse politiek. Beleid en Maatschappij 1980.
48. Abma, R. Het Plan van de Arbeid en de S.D.A.P. C.B. Wels, Vaderlands Verleden in Veelvoud dl. II.
49. Michielse, H.C.M. Socialistische Vorming. Nijmegen 1980, blz. 142.
50. Cohen, H.F. Om de vernieuwing van het socialisme, Leiden 1974, blz.214.
51. Sternheim, A. Het probleem van de vrijen tijd in den totalitairen staat, Mensch en Maatschappij, 15e j.g. 1939.
52. Swaan, A. de , Achterwaarts de utopie in. J. Engelen e.a , Wie niet werkt..... Arbeidsethos en werkgelegenheid, Utrecht, 1983.
53. Vgl. Nauta, L. De gerealiseerde utopie en andere sociaal-filosofische stukken, A'dam 1980.
54. Rabelais, F. Gargantua en Pantagruel, A'dam 1956, blz.145-146.